

a.e., s. 43-60; Sezgin, *GAS*, I, 443; Ahmet Özel, *Haneî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 39-44; Eyyüp Said Kaya, *Haneî Mezhebinde Nevâzil Literatürünün Doğuşu ve Ebû'l-Leys es-Semer-kandî'nin Kitabı'n-Neuvâzil'i* (yüksek lisans tezi, 1996), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 18; Yusuf Kılıç, "Şemsü'l-e'imme es-Serahsî ve Kitâbühü'l-Mebsût", *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, XXI/1, İslâmâbâd 1986, s. 23-34; Muhammed Hamidullah, "Serahsî", *IA*, X, 503, 505-507; Be-şir Gözübenli, "Hâkim eş-Şehîd", *DİA*, XV, 195-196.

EYYÜP SAİD KAYA

el-MECÂLİS

(المجالس)

Sa'leb'in

(ö. 291/904)

Arap dil âlimleri arasındaki
gramer meselelerine dair
tartışmaları içeren eseri
(bk. SA'LEB).

MECÂLİSÜ'N-NEFÂİS

(مجالس النفايس)

Türk edebiyatında Ali Şîr Nevâî

(ö. 906/1501)

tarafından yazılan
ilk şuarâ tezkiresi.

zusu beslediğini, nihayet Hüseyin Baykara'nın teşvik ve desteğiyle eserini yazmaya muvaffak olduğunu belirtir.

Nevâî'nin, başlarına bir açıklama ve sonlarına bir tetimme koyduğu meclislerle bunların ihtiva ettiği şair sayısı şöyledir: Birinci meclis Nevâî'den önce yaşayan kırk altı şair, ikinci meclis Nevâî'nin çocukluk ve gençlik yıllarında hayatta olup görüştüğü, ancak tezkirenin tamamlandığı tarihte ölmüş bulunan doksan üç şair, üçüncü meclis Nevâî'nin zamanında üne kavuşan, kendisinin bizzat tanıyıp dostluk kurduğu yüz yetmiş üç şair, dördüncü meclis çağın meşhur âlimlerinden şiirle de meşgul olan yetmiş iki kişi, beşinci meclis Timurlular ailesine mensup yirmi üç Horasanlı şair mirza, altıncı meclis Horasan dışında yaşayan şair ve âlimlerden otuz bir kişi, yedinci meclis sultan ve şehzadeler içinde şiirden hoşlanan ve güzel şiir okuyan yirmi iki kişi ihtiva eder; sekizinci meclis Sultan Hüseyin Baykara hakkındadır. Eserin beşte birini teşkil eden bu mecliste Nevâî çocukluk arkadaşları ve yakın dostu olan hükümdarın usta bir şair olduğunu söyler ve divanında mevcut gazellerinin matla'larını verip açıklamalarda bulunur.

Mecâlisü'n-nefâis'te yer alan 461 kişinin hal tercümeleri ana hatları ile belirtilip yer yer şairlikleri ve meziyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Nevâî'nin, söz konusu ettiği kimseleri şiir kabiliyetleri yanında insanî ve ahlâkî meziyetleriyle de değerlendirmesi dikkat çekicidir. Bunların biyografileri üzerinde ayrıntılı biçimde durulmaması ise o zamanın tezkirecilik anlayışının bir sonucudur. Eserde hal tercümeleri verilenlerin çoğu şiirlerini Farsça kaleme almış Türk şairleridir. Değişik nüshalarda sayıları 451 ilâ 461 olan bu şairlerden sadece kırk biri şiirlerini Türkçe yazmıştır. Bu bakımdan eser Fars edebiyatı tarihi için de önemi bir kaynaktır. Nevâî şairlerin şiirlerini değerlendiren "daha güzel, güzel söz, güzel düşmüştür, renkli, beğenilmiş, akıcı şiir" gibi kışkırtıcı, şahsiyetlerini değerlendirirken de "hoş tabiatlı, şuh tabiatlı, derviş meşrep, güzel sözlü, tekellüfsüz, lâubâli" gibi kalıpları sıkça kullanmıştır.

Tezkirenin Türkiye'de ve Türkiye dışındaki kütüphanelerde 100'e yakın yazma nüshası bilinmektedir (meselâ bk. TSMK, Revan Köşkü, nr. 808, Emanet Hazinesi, nr. 1502; Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4056, 4065, Esad Efendi, nr. 1675, Kılıç

Ali Paşa, nr. 800/2, Ayasofya, nr. 2045; Bibliothèque Nationale, Supp. Turc, nr. 316). Fahrî-i Herâtî'nin *Ravzatü's-selâfin* (yazılışı 950/1543) ve Sâm Mirza'nın *Tuhfe-i Sâmî* (957/1550) adıyla Farsça, Sâdîki-i Kitâbdâr'ın *Mecmau'l-havâs* adıyla Türkçe (yazılışı 1016/1607) olarak zeyil yazdıkları *Mecâlisü'n-nefâis* 1908 yılında Taşkent'te, daha sonra Suyima Ganiyeva tarafından Arap harfleriyle yine Taşkent'te (1961), bir heyet tarafından Latin harfleriyle Türkiye'de (Erzurum 1995) yayımlanmıştır.

Mecâlisü'n-nefâis beş defa da Farsça'ya tercüme edilmiştir. Bunlardan Fahrî-i Herâtî'nin 928 (1522) yılında *Le-tâ'ifnâme* adıyla yaptığı çeviri Safevî Hükümdarı Şah İsmâîl'e ve oğlu Sâm Mirza'ya takdim edilmiştir. Mütercim İran'daki yazma nüshalara dayanarak ilâvelerde bulunmuş, çevirisine Nevâî'nin eserinde yer almayan 188 şairin hal tercümesini ihtiva eden dokuzuncu bir bölüm eklemiş, ayrıca eserinin hâtime kısmını Nevâî'ye tahsis etmiştir. Hakîmşah adıyla anılan Muhammed b. Mübârek Şah el-Kazvî'nin İstanbul'da 927'de (1521) başlayıp 929'da (1523) tamamladığı Farsça tercüme *Terceme-i Mecâlisü'n-nefâis* olarak bilinir. Kazvî'nin, Osmanlı Hükümdarı Yavuz Sultan Selim'e sunduğu eserini sekiz bölüme (bihişt) ayırmış, Hüseyin Baykara'nın hayatını özetleyerek yedinci bölüme dahil etmiş, sekizinci bölümü iki kısma (ravza) ayırarak ilk kısımda *Bahâristân*'dan, ikinci kısımda Yavuz Sultan Selim'in sarayındaki şairlerden bahsetmiştir. Eserin altıncı bölümüne Akkoyunlu Hükümdarı Yâkub'un sarayındaki kırk bir şairin hal tercümesi ilâve edilmiştir. Kazvî'nin bu ilâveleri büyük önem taşımaktadır. Şeyhzâde Fâiz-i Nîmerdânî'nin 961 (1554) yılında yaptığı çeviri *Bakıyye-i Nakıyye* adını taşır. Şah Ali b. Abdülalî'nin tercümesi, 1006'da (1598) Herat'ta tahta çıkan ve ertesi yıl Safevî Şahı I. Abbas karşısında yenilgiye uğrayarak Mâverâünnehir'e kaçarken yolda ölen Canoğulları Hükümdarı Din Muhammed adına kaleme alınmıştır. Abdülbâkî Şerîf-i Radavî'nin tercümesi ise Hindistan'da yapılmıştır. Herâtî ve Kazvî'nin tercümeleri Ali Asgar-ı Hikmet tarafından yayımlanmıştır (bk. bibl.). Alâüddevle Kazvî'nin, *Nefâ'isü'l-me'âşir*'ini hazırlarken istifade ettiği *Mecâlisü'n-nefâis*, Şehî Bey'in de *Heşt Bihişt*'i telif ederken örnek aldığı ve büyük ölçüde faydalandığı bir kaynaktır.

Semerkan'ta Hüseyin Baykara adına Çağatay Türkçesi'yle yazılan *Mecâlisü'n-nefâis*, Türk diliyle kaleme alınmış ilk tezkire olması yanında gerek XIV ve XV. yüzyıllar Orta Asya Türk dünyasının sosyal ve kültürel hayatına ışık tutması, gerekse devrinin edebî hayatıyla şairleri hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. Eserin 896 (1491) veya 897'de (1492) yazıldığını belirten kaynaklar yanında yalnız ikinci meclisin yazılış tarihinin 896 olduğunu, Ali Şîr Nevâî'nin çalışmasını 903 (1498) yılında ikinci defa gözden geçirerek yirmi üç şair ilâvesiyle yeniden telif ettiğini söyleyenler de vardır (*Mecâlisü'n-nefâis* [nşr. Suyima Ganiyeva], önsöz; Kartal, sy. 13 [2000], s. 23).

Mecâlisü'n-nefâis bir giriş ve "meclis" adıyla kayıtlı sekiz tabakadan meydana gelmektedir. Giriş bölümünde kitabın telif sebebini açıklayan Nevâî, Molla Câmî'nin *Bahâristân*'ı ile Devletşah'ın *Tezki-retü's-şuarâ*'sının değerli eserler olduğunu, Devletşah'ın pek çok zahmetle şairleri güzel bir şekilde topladığını ifade eder. Aynı türde başka eserlerin de bulunduğu na dikkat çeken Nevâî bu eserlerde yer verilmediği için zamanla unutulmuş birçok değerli şair hakkında bir kitap yazma ar-

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâ'is* (trc. M. Fahrî-yi Herâtî – Hakîm Şah Kazvîni; nşr. Ali Asgarî Hikmet), Tahran 1323 hş.; a.e. (nşr. Suyima Ganiyeva), Taşkent 1961; a.e.: *Mecâlisü'n-nefâ'is* (nşr. ve trc. Kemal Eraslan – Naci Tokmak), Ankara 2001, I-II; Bedia Aziz, *Herat Mektebi Tezkireciliği* (mezuniyet tezi, 1924), Dârülfünun Ed. Fak.; Sâdîkî-i Kitâbdâr, *Tezkire-i Mecmau'l-havâs* (trc. Abdürresûl Hayyâmpûr), Tebriz 1327 hş., s. 4-12; J. Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", *Ph. TF*, II, 304-402; Agâh Sırrî Levend, *Ali Şîr Nevâî: Divanlar ve Hamse Dışındaki Eserler*, Ankara 1968, IV, 61-86; a.mlf., "Türkiye Kitaplıklarında Nevâî Yazmaları", *TDAY Belleten* (1958), s. 127-214; Ahmed Gülçin-i Meânî, *Târîh-i Tezkirehâ-yi Fârsî*, Tahran 1350 hş., II, 118-128; M. Ali Taberî, *Zübdetü'l-âşâr*, Tahran 1372, s. 352-353; Haluk İpekten, *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şuara Tezkireleri*, Erzurum 1988, s. 34-37; Ahmet Kartal, "Ali Şîr Nevâî'nin Mecâlisü'n-nefâ'is isimli Tezkiresi ve XVI. Asırda Yapılan Farsça İki Tercümesi", *Bilgi*, sy. 13, Ankara 2000, s. 21-63; Abdülkadir Karahan, "Tezkire", *İA*, XII/1, s. 227.

KEMAL ERASLAN

MECÂMÎÜ'L-EDEB

(مجامع الأدب)

Manastırlı Mehmed Rifat'ın

(ö. 1907)

belâğata dair eseri

(bk. MEHMED RİFAT, Manastırlı).

MECÂMÎÜ'L-HAKÂİK

(مجامع الحقائق)

Osmanlı âlimi Ebû Saîd el-Hâdimî'nin

(ö. 1176/1762)

fıkıh usulüne dair eseri.

Tam adı *Mecâmi'ü'l-hakâ'ik ve'l-ka-vâ'id ve cevâmi'u'r-revâ'ik ve'l-fevâ'id mine'l-uşûl* olan ve sistematik bir fıkıh usulü kitabı tarzında kaleme alınan eser bir mukaddime, iki bölüm (bab) ve hâtîmeden meydana gelmekte olup her iki bölüm dört kısımdan (rükün) oluşmaktadır. Girişte usûl-i fıkıhın mahiyeti, konusu ve gayesine temas edildikten sonra birinci bölümde fıkıh usulünün deliller bahsine yer verilerek sırasıyla kitap, sünnet, icmâ ve kıyas konuları rükün başlıkları altında incelenmiş, lafız ayırımları ve lafzî yorum meselelerinin kitap ve sünnetin ortak konuları olduğu belirtilip bunlar birinci rükün içinde geniş biçimde işlenmiştir. Şer'î hüküm bahsinin ele alındığı ikinci bölümde hüküm, hâkim, hükme konu olan fiil (el-mahkûm bih) ve hükümün muhatabı mükellef (el-mahkûm aleyh) konuları üzerinde

durulmuştur. Müellifin bazı konuları fasıl (meselâ bk. celî kıyas) ya da bab şeklinde (meselâ bk. ictihad) müstakil alt başlıklar altında işlediği görülmektedir.

Mecâmi'ü'l-hakâ'ik'in sonuç bölümünde 154 küllî kaide yer almaktadır. Müellif, bu kaidelerin tesbitinde İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* adlı eserinden yararlanmış ve bazı ilâvelerde bulunmuştur. Bu bölümdeki kaideler, Bedreddin ez-Zerkeşî'nin *el-Mengûr fi'l-ka-vâ'id* adlı eserinde olduğu gibi her kaide-nin ilk kelimesinin başlangıç harfi esas alınmak suretiyle alfabetik olarak sıralanmıştır. Bazı kaideler, Kerhî'nin *er-Risâle fi'l-uşûl*'üne benzer tarzda meselelerin illetlerinin belirlenmesinde mezhep hukukçuları için yönlendirici ilkeler şeklinde düzenlenmiştir. *Mecâmi'ü'l-hakâ'ik*'in bu bölümü, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'nin küllî kaidelerle ilgili kısmının önemli kaynaklarından birini oluşturmaktadır.

Özellikle Molla Hüsrev'in *Mirkâtü'l-vüşûl*, Sadrüşşerîa'nın *et-Tavzîh* ve Tâceddin es-Sübkî'nin *Cem'u'l-cevâmi'* adlı kitaplarından faydalanılarak hazırlanan *Mecâmi'ü'l-hakâ'ik*, Hanefî mezhebinin görüşlerini esas almakla birlikte izlediği metot açısından karşılaştırmalı bir usûl-i fıkıh eseri niteliğindedir. Kitapta genellikle Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin görüşleri arasında mukayeseler yapıldığı ve zaman zaman müellifin kendi tercihlerine de yer verdiği görülür. Konular kısa, veziz bir üslûpla ele alındığı için eser aynı zamanda bir ders kitabı özelliği taşımaktadır.

Çeşitli tarihlerde basılan *Mecâmi'ü'l-hakâ'ik* (İstanbul 1273, 1303, 1318), Mustafa Hulûsi Güzelhisârî tarafından *Menâfi'u'd-dekâ'ik fi şerhi Mecâmi'i'l-hakâ'ik* adıyla şerhedilmiştir (İstanbul 1273, 1308; Kahire 1288). Bu eser Osmanlı medreselerinde Molla Hüsrev'in *Mir'âtü'l-uşûl*'ü yerine geçecek kadar meşhur olmuştur. Bir kısım kaynaklarda *Mecâmi'ü'l-hakâ'ik*'i Ebû Saîd el-Hâdimî'nin oğlu Abdullah el-Hâdimî'nin *Menâfi'u'd-dekâ'ik fi şerhi Mecâmi'i'l-hakâ'ik* adıyla şerhettiği (*İzâhu'l-meknûn*, II, 559), eserin Necîb Ayıntâbî ve Muhammed b. Mustafa el-Konevî tarafından yapılmış şerhlerinin de bulunduğu zikredilmekle birlikte (a.g.e., II, 430) bu eserlere kütüphane kayıtlarında rastlanmamıştır.

Mecâmi'ü'l-hakâ'ik'i Şirvanlı Ahmed Hamdi Efendi *Levâmi'u'd-dekâ'ik fi tercemeti Mecâmii'l-hakâ'ik* (İstanbul 1293) ve Hanîf İbrâhim Efendi *Tercü-*

me-i Mecâmi' fi'l-uşûl (İÜ Ktp., TY, nr. 3692) adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir.

Cevdet Paşa'nın Adliye nâzırlığı döneminde açılan Mekteb-i Hukuk'ta *Mecelle* okutulmaya başlandıktan sonra müfredat programına ilâve edilen usûl-i fıkıh dersinde *Mecâmi'ü'l-hakâ'ik* takip edilmiştir. Eser aynı zamanda Sava Paşa'nın *İslâm Hukuk Nazariyatı Hakkında Bir Etüd* isimli kitabının temel kaynağını teşkil etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Saîd el-Hâdimî, *Mecâmi'ü'l-hakâ'ik* (Güzelhisârî, *Menâfi'u'd-dekâ'ik* içinde), İstanbul 1273, s. 2-47; *İzâhu'l-meknûn*, II, 430, 559; Serkis, *Mu'cem*, I, 808-809; Sava Paşa, *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd* (trc. Baha Arıkan), Ankara 1955, I, 19, 117; II, 45, 46, 53, 54; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Fıkhü'l-İslâmî fi sevbihî'l-cedid*, Dımaşk 1968, II, 956-957; Osman Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İstanbul 1973, s. 118, 122; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-bahşi'l-ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 459; Orhan Çeker, "Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Mecâmi'u'l-hakâ'ik Adlı Eseri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8, Konya 1998, s. 43-52; Ahmet Akgündüz, "Güzelhisârî, Mustafa Hulûsi", *DLA*, XIV, 331; Ferhat Koca, "Hâdimî, Abdullah", a.e., XV, 24.

KÂMİL YAŞAROĞLU

MECAZ

(المجاز)

Bir ilgi ve karîne ile gerçek anlamı dışında kullanılan kelime veya terkibi ifade eden belâğat terimi.

Sözlükte "bir yeri yürümek suretiyle geçmek, yol katetmek" anlamındaki *cevv* (*cevâz*) kökünden isim veya masdar olan *meccâz* kelimesi "asıl mânasından alınıp ilgili bulunduğu başka bir mânaya nakledilen lafız" demektir. Mecaz masdarı ism-i fâil anlamında "asıl mânasından başka anlama geçen lafız" veya ism-i mef'ûl anlamında "asıl mânasından başka mânaya nakledilen lafız" olarak iki şekilde yorumlanmıştır. Mecaz ile *hakikat* hem sözlük hem terim anlamları bakımından birbirinin karşıtı durumundadır. Çünkü hakikat sözlükte "kendi yerinde duran veya sabit bırakılan nesne (kelime)" mânasına geldiği gibi terim olarak da gerçek anlamında kullanılan lafzî ifade eder. Mecazın sınırlarını ve dolayısıyla tanımını belirleyen temel unsurlar Hatîb el-Kazvîni ile tamamlanmış olup (*el-İzâh fi 'ulûmî'l-belâğa*, s. 392-396) ondan önceki